

1-גלילה

The גמרא states the following concerning גלילה:

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף לב' עמ' א'—ואמר רבי שפטיה אמר רבי יוחנן: עשרה שקראו בתורה, הגדול שבהם גולל ספר תורה. הגוללו נוטל שכר כולן, דאמר רבי יהושע בן לוי: עשרה שקראו בתורה, הגולל ספר תורה קיבל שכר כולן. שכר כולן סלקא דעתך? אלא אימא: קיבל שכר כנגד כולן.

The שולחן ערוך cites the fact that גלילה should be performed by הגדול שבהם but then admits that in his era it was the practice that the honor of performing גלילה was auctioned:

שולחן ערוך אורח חיים סימן קמז' סעיף א'—אסור לאחוז ספר תורה ערום, בלא מטפחת. *הנה: וי"א דהוא הדין שאר כתבי קודש (אגודה ותוס' פ"ק דשבת), ולא נהגו כן, וטוב להחמיר אם לא נטל ידיו; ובס"ת, אפי' בכהאי גוונא אסור (ד"ע אגודה). גדול שבאותם שקראו בתורה, גוללו; ורגילים לקנותו בדמים יקרים, לחבב המצוה. הנה: יש אומרים אם המעיל בצד אחד פשתן ובצד אחד משי, צריך להפך המשי לצד הספר ולגלול (מרדכי סוף מגילה), ולא נהגו כן (ב"י סי' קנ"ג). ואין לגלול במפה הקרועה, אם יש לו אחר (מהרי"ל). ואין לעשות מפות לספר תורה מדברים ישנים שנעשו בהם דבר אחר לצורך הדיוט, וע"ל סי' קנ"ג (אגודה מס' מנחות ותשובת מהרי"ל סי' קי"ד וב"י ורשב"ץ).*

What was the basis for the גמרא to hold that הגדול שבהם גולל ספר תורה?

תלמוד בבלי מסכת יומא דף סח' עמ' ב'—משנה. בא לו כהן גדול לקרות, אם רצה לקרות בבגדי בויץ, קורא, ואם לאו, קורא באצטלית לבן משלו. חזן הכנסת נוטל ספר תורה ונותנו לראש הכנסת, וראש הכנסת נותנו לסגן, והסגן נותנו לכהן גדול, וכהן גדול עומד ומקבל וקורא אחרי מות ואך בעשור, וגולל ספר תורה ומניחו בחיקו.

Notice that on ספר תורה גולל the גדול כהן גדול, it was the responsibility of the יום כיפור.

The job of the גלילה could have been assigned to one of the three other individuals who had been involved in this part of the יום כיפור service; i.e. ראש הכנסת, חזן הכנסת, and the סגן. Why was the honor of גלילה given to the גדול כהן גדול? Because he was the גדול שבהם and he was the only one who read from the תורה.

How did גלילה begin as a honor for the גדול שבהם and end as an honor bestowed upon the highest bidder? Let us begin our analysis by seeing how עמרם גאון limits the scope of the rule while deriving two rules from the גמרא in עמ' א' מגילה דף לב' עמ' א':

סדר רב עמרם גאון סדר שני וחמישי ד"ה ופותרין הארון—ועולה הכהן וקורא שלשה פסוקים

מפרשה של אותה שבת, ועולה לוי אחריו וקורא ג' פסוקים, ואם אין שם לוי קורא כהן במקום לוי, ועולה עוד ישראל וקורא ארבעה פסוקים, ואין פותחין מעשרה פסוקים. וידבר עולה מן המניין, אבל אם רוצה להוסיף מוסיף. שמעלין בקדש ואין מורדין. וגולל ספר תורה ובגללו אומר: יהי רצון מלפני השמים לרחם את בית חיינו . . .

The first rule that רב עמרם גאון derives is that the last עולה performs גלילה. That rule conforms with our understanding of the גמרא. He then derives a second rule:

סדר רב עמרם גאון סדר חג הסוכות ד"ה וביום שני-וביום שני שהוא יום שלשה ועשרים בתשרי מוציאין ספר תורה וקורין בו עשרה בזאת הברכה, והגומר נוטל שכר כנגד כולן. שכן אמרו חכמים עשרה שקראו בתורה גדול שבכולן גולל ספר תורה.

רב עמרם גאון limits the scope of the rule by viewing the גמרא as discussing a specific day of the year on which ten people read from the תורה. In the era of רב עמרם גאון that day was שמחת תורה. Based on the first rule, רב עמרם גאון provides that the last one to read, the התן תורה, also performs גלילה. A התן תורה receives שכר כנגד כולן because he performs גלילה after the completion of the yearly cycle of התורה. By limiting the circumstances in which a גולל is awarded שכר כנגד כולן, רב עמרם גאון lowers the value of performing גלילה on all other days of the year.

The רשב"א interprets the גמרא differently and also affects our understanding of it:

מסכת מגילה דף לב ע"ב א' - א"ר שפטיה עשרה שקראו בתורה גדול שבכולם גולל ספר תורה. אף על פי שאין קורין אלא ז' כיון דאין קורין בתורה בפחות מעשרה נקט עשרה; ומשמע שהגדול שבעשרה גולל אע"פ שלא קרא, דחולקין כבוד לגדול ליטול שכר הרבה.

The רשב"א takes גלילה out of the hands of the last עולה and puts it into the hands of the שכר כנגד כולן גולל. The רשב"א maintains the rule that the גולל is awarded גדול שבכולם.

The כלבו presents a third view of the גמרא:

ספר כלבו סימן כ' ד"ה וביום שיש-וביום שיש בו הפטרה כגון שבת יעמוד המפטיר ויקרא במה שקרא המסיים שלשה פסוקים לכל הפחות, ואם לא הפסיק הקדיש יוכל המפטיר להיות ממנין השבעה, שהרי קרא בתורה ומברך לפניו ולאחריה כשאר הקורין. וכתב הר"ם נ"ע היבא שקראו ששה וסיימו את הסדר ואומר קדיש החזן שאינו צריך לקרות עוד אחר אלא החזן יאמר פעם אחרת קדיש אחר המפטיר כי המפטיר עולה למנין ז' כדאיתא במגילה הכל עולין למנין שבעה אפילו אשה וקטן, ובן פירש ר"ת ז"ל, ונהגו להיות המסיים גולל ספר תורה.

The כלבו appears to interpret the גמרא as referring to the בעל מפטיר but only when he is counted as one of the seven mandatory עליות on שבת. Then he is assigned the task of performing גלילה. Can the מפטיר be one of the seven mandatory עליות on שבת?

TRANSLATION OF SOURCES

'א-תלמוד בבלי מסכת מגילה דף לב' עמ' א' R. Shefatiah further said in the name of R.

Johanan: If ten have had a reading of the Torah, the senior among them rolls up the sefer torah. He who rolls it up receives the reward of all of them, since R. Joshua b. Levi said: If ten have had a reading of the Torah, the one who rolls it up receives the reward of all of them. The reward of all of them, think you? No; say rather, he receives a reward equal to that of all of them.

שולחן ערוך אורח חיים סימן קמו' סעיף א' -It is prohibited for someone to hold the Torah while being unclothed. RAMAH: There are those who say that the same rule applies to all religious texts but that rule was not followed. However, one should act strictly concerning that matter particularly if the person has not washed his hands. Concerning a Torah Scroll, even if one washed one's hands, he should not hold the Torah while being unclothed. The most respected of those who read from the Torah should be given the honor of rolling the Torah Scroll closed. However, it is our practice to sell the honor of performing Gelila for a substantial sum of money, so as to make the performance of Gelila something desirable. RAMAH: There are those who say that if the Torah cover is made on one side with linen and on the other side with silk, the side with the silk should be turned to be closest to the scroll and then roll it, but this practice was not followed. The Torah scroll should not be wrapped with a torn wrapper, if another one is available. A wrapper for a Torah scroll should not be made from old things that were first used for everyday purposes.

ב' תלמוד בבלי מסכת יומא דף סח' עמ' ב' Mishnah. The high priest then came to read. If he wished to read in linen garments he could do so, otherwise he would read in his own white vestments. The synagogue attendant would take a scroll of the law and give it to the head of the synagogue, and the head of the synagogue gave it to the assistant to the Kohain Gadol, and the assistant gave it to the high priest, and the high priest stands and receives it, and reads the section beginning 'after the death . . .' and 'howbeit on the tenth. . .' then he would roll up the scroll of the law and put it in his bosom and say, 'more than what I have read out before you is written here. and on the tenth . . .'

הארון סדר רב עמרם גאון סדר שני וחמישי ד"ה ופותחין הארון -The Kohain comes forward first and reads three verses from the Parsha of the oncoming week; then the Levi steps forward and he reads three verses. If no Levi is present, the Kohain reads in place of the Levi. Then the Yiroel steps forward and reads four verses. They do not read fewer than ten verses. A verse beginning with the word: Va'Yidaber is included as one verse. If the congregation wishes to add to the number of verses, it may do so because one may increase in matters of ritual but not decrease. The last one then rolls the Torah scroll and recites:

Yihei Ratzon Mi'Liphnai Ha'Shamayim L'Rachem Es Beis Chayeinu . . .

יני סדר רב עמרם גאון סדר חג הסוכות ד"ה וביום שני -On the second day of Shemini Atzeres which is the 23rd day of Tishrei we take out a Sefer Torah and ten people read from it in Parshas Zos Ha'Bracha. The one who reads the last section of the Parsha receives a reward equal to the reward of all the other readers. That is what our Sages meant when they said: on the day ten men read from the Torah, the greatest of them rolls the Torah closed.

א' חידושי הרשב"א מסכת מגילה דף לב עמ' א' -Rav Sfatiya said: when ten read from a Torah Scroll, the greatest of them rolls the Sefer Torah closed. Is it not our practice that only seven must read from the Torah on Shabbos? What Rav Shaftiya meant is when ten men are present when the Torah is read. He also meant to say that the greatest of the ten present rolls the Sefer Torah closed even if he did not read from the Torah. Those present wish to honor the greatest among them with this honor that comes with a great reward.

שיש ספר כלבו סימן כ ד"ה וביום שיש -On a day when the Haftarah is read, like on Shabbos, the one who reads the Maftir reads part of what the last oleh read but no less than three verses. If no Kaddish was recited, the Maftir can be the seventh of those who read because he too reads from the Torah and recites a Bracha both before and after reading. The Rom M'Rottenberg wrote that where six have read from the Torah and finished the Parsha and Kaddish was recited then the Maftir can read and Kaddish will be recited again after he reads because the Maftir qualifies as one of the seven obligatory readers as we learned in Maseches Megilah: all can come forward and read from the Torah, even women and minors, that is how Rabbeinu Tam explained the rule. They established the practice that the one who read the last section of the Parsha also rolled the Sefer Torah closed.

INTRODUCTION TO THE הגדה

I collect סידורים; not the actual books but what is in the books. I collect texts. It is my belief that in order to understand what we currently recite from our prayerbooks, we need to know what our ancestors recited. We need to know why there are differences. We need to know when the differences first appeared.

We also need to study what other Jews currently recite from their prayerbooks. I grew up knowing about only two נוסחאות; נוסח אשכנז and נוסח ספרד. In my youth, I always davened in synagogues that followed נוסח אשכנז. I became familiar with נוסח ספרד from sitting in synagogue next to my father, Elias Katz, ז"ל, who grew up davening in a Gerer Shteibl in his home town of Wielun, Poland, and who continued to daven נוסח ספרד, no matter what נוסח was being followed in the synagogue he was attending. As a result of hearing the words my father recited, I developed a fondness for נוסח ספרד. Reciting נעריצך ונקדשך in the קדושה of מוסף on שבת simply does not bring you to the same place that you come to when you recite כתר יתנו לך המוני מעלה. And so I grew up well aware that no one group within Judaism owned a monopoly on the נוסח התפלה.

Perhaps my appreciation for all versions of Jewish liturgy provides me with the ability to present a fresh perspective concerning our תפילות. I have shared that perspective in studying תפלת שחרית. I look forward to sharing that perspective while studying the הגדה.

It should therefore come as no surprise that the the הגדה compiled by the Beurei Hatefila Institute focuses on variations of sections of the הגדה. Included are excerpts from the הגדה that is a part of סדר רב עמרם גאון, Ninth Century, CE; from Geniza fragments included in רב עמרם גאון, Volume 2, reflecting another Babylonian text from גאון's era; from the הגדה of ארץ ישראל, that was found among the Geniza material uncovered in the late 1800's in a synagogue in Cairo which reflects the practices of Jews who lived in ארץ ישראל in the Geonic period and which is reproduced from the הגדה of Goldschmidt and from a recent edition of a הגדה that follows נוסח תימן which I included primarily to highlight its differences with other current הגדות.

The conclusion that I reached from studying these הגדות is that the הגדה that we recite today is a compilation of multiple customs that existed at the time of the משנה and at the

time of the גמרא. Perhaps the author of the הגדה anticipated that by including multiple customs, his text would be accepted and recited by all Jews. He may have further hoped that by having all Jews follow one text at the סדר, on the night that we celebrate גאולת מצרים, that the unity displayed thereby would hasten the coming of the ultimate גאולה.

This view of the הגדה may explain the criticism leveled by רב נטרונאי and רב עמרם גאון against the manner in which some Jews of his generation were performing the סדר:

ואין צריך לומר שעשה נסים, שכך אמר ראש ישיבה, המקדש בפסח אין צריך לומר על הכוס שעשה נסים. מאי טעמא, הואיל וצריך לומר ועשה לנו את כל הנסים האלו, ושם צריך להזכיר שעבוד ועבדות ונס וגאולה, אינו צריך להזכיר כאן. ואם מזכיר שתי פעמים, מוציא שם שמים לבטלה. ובחנוכה ובפורים אנו אומרים אותה ברכה בפני עצמה, ששם אין קדוש ולא הגדה ולא סדר נסים כפסח, וכך מנהג בשתי ישיבות שאין אומרים.

וכך אמר רב נטרונאי גאון ריש מתיבתא, מי שאומר בקידוש של פסח אשר קדש את ישראל, וכשגומרים מה נשתנה אין אומר עבדים היינו לפרעה, ואינו אומר מתחלה, אלא אומר ויאמר יהושע אל כל העם עד ויעקב ובניו ירדו מצרים, ואומר מברוך שומר עד צא ולמד, וקורא ארמי אובד אבי עד שגומר את הפרשה כלה, פסוקין כמות שהן ואינו אומר מדרש כלל, ואומר רבן גמליאל אומר, ואשר גאלנו והלל, תימה גדול בדבר זה.

מי שנוהג מנהג זה אין צריך לומר שלא יצא, אלא כל מי שעושה כן, מין הוא, וחלוק לב הוא, וכופר בדברי חכמים ז"ל, ובוזה דברי משנה ותלמוד. וחייבין כל הקהלות לנדותו ולהבדילו מקהל ישראל, ככתוב והוא יבדל מקהל הגולה (עזרא י', ח').

וכי עבדים היינו שאמרו חכמים ז"ל לא מן התורה הוא, ואמרת לבנך עבדים היינו לפרעה (דברים ו', כ"א). ויאמר יהושע אל כל העם (יהושע כ"ד, ב') לא מתחלה עובדי עבודה זרה הוא. שכך שנינו, מתחיל בגנות ומסיים בשבח, ואמרנו מאי גנות? רב אמר עבדים היינו. ואילולי טינא שיש בלבבם וחלוק לבם ואין רוצין לומר דברי משנה ותלמוד, מאי איכפת להם לומר מתחלה.

אלא הללו מינין ומלעיגין ובוזין דברי חז"ל, ותלמידי ענן ירקב שמו, אבי אביו של דניאל, חוט המשולש ברשע ובמינות, שאמר לכל התועים והזונים אחריו, עזבו דברי משנה ותלמוד ואני אעשה לכם תלמוד משלי. ועדיין הם בטעותם ונעשו אומה לעצמן, ותקן תלמוד של רשע ושל עול לעצמו, וראה מרנא ורבנא אלעזר אלוף ז"ל דמן אספמיא ספר תועבות שלו שקורין אותו "ספר מצות", כמה תחבולות יש בו. ועכשיו צריכין לנדותם שלא להתפלל עם ישראל

להבין את התפלה

בבית הכנסת ולהבדילים עד שחוזרין למוטב, ומקבלין עליהן שנוהגין כמנהג של שתי ישיבות, שכל מי שאינו נוהג מנהג שלנו לא יצא ידי חובתו.

At first it was thought that the criticism leveled by רב נטרונאי גאון was aimed at Karaite versions of the הגדה. This notion was dispelled for two reasons. First, the Karaites did not become a force in Judaism until after the era of רב נטרונאי גאון. Second, the discovery of the הגדה of ארץ ישראל in the Cairo Geniza confirmed that it was this text that prompted רב נטרונאי גאון's criticism. Why was רב נטרונאי גאון so incensed by the text of the הגדה of ארץ ישראל? The הגדה of ארץ ישראל took sides on some of the disputed issues concerning the הגדה. רב נטרונאי גאון viewed the הגדה of ארץ ישראל as deviating from the intent of the הגדה בעל הגדה to have the הגדה be a uniform text that was followed by all Jewish groups. In what way did the הגדה of ארץ ישראל deviate? Let us study the following משנה and גמרא:

משנה מסכת פסחים פרק י' משנה ד'—מזגו לו כוס שני וכאן הבן שואל אביו ואם אין דעת בבן אביו מלמדו מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה הלילה הזה כולו מצה שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות הלילה הזה מרור שבכל הלילות אנו אוכלין בשר צלי שלוק ומבושל הלילה הזה כולו צלי שבכל הלילות אנו מטבילין פעם אחת הלילה הזה שתי פעמים ולפי דעתו של בן אביו מלמדו מתחיל בגנות ומסיים בשבח ודורש מארמי אובר אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה: משנה ה'—רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור פסח על שום שפסח המקום על בתי אבותינו במצרים מצה על שום שננאלו אבותינו במצרים מרור על שום שמררו המצריים את בני אבותינו במצרים בכל דור ודור הייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים שנאמר (שמות יג) והגדת לבנך ביום ההוא לאמר בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים לפיכך אנחנו חייבין להודות להלל לשבח לפאר לרומם להדר לברך לעלה ולקלם למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו הוציאנו מעבדות לחירות מיגון לשמחה ומאבל ליום טוב ומאפילה לאור גדול ומשעבוד לגאולה ונאמר לפניו הללוי—ה:

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קטז עמוד א—מתחיל בגנות ומסיים בשבח מאי בגנות? רב אמר: מתחלה עובדי עבודת גלולים היו אבותינו. ושמואל אמר: עבדים היינו.

In all versions of the הגדה recited today, both the opinions of רב and שמואל are followed. The הגדה of ארץ ישראל included only the opinion of רב.

The משניות provided above may have led the author of the הגדה to design a הגדה that included multiple customs. Notice that the two משניות can be read in two ways. They can

be viewed as representing a unified position because no disagreements appear within the משניות. Alternatively, the משניות can be viewed as presenting three customs that were prevalent at the time of the משניות; three ways in which a father could answer the מה סיפור מצוה questions presented to him; three ways the father could fulfill the מצוה of יציאת מצרים¹:

1. מתחיל בגנות ומסיים בשבח;
2. ודורש מארמי אובר אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה;
3. רבן גמליאל היה אומר כל שלא אמר שלשה דברים אלו בפסח לא יצא ידי חובתו ואלו הן פסח מצה ומרור.

Despite representing three different ways to fulfill the מצוה of יציאת מצרים, all three practices were incorporated within the הגדה.

The dispute concerning the interpretation of the phrase מתחיל בגנות ומסיים בשבח is not the only dispute that is incorporated into the הגדה. Both sides of disputes found in the adjoining משניות are also included within the הגדה:

משנה מסכת פסחים פרק י' משנה ו'—עד היכן הוא אומר? בית שמאי אומרים עד אם הבנים שמחה; ובית הלל אומרים עד חלמיש למעינו מים. וחזתם בגאולה. רבי טרפון אומר אשר גאלנו וגאל את אבותינו ממצרים ולא היה חותם. רבי עקיבא אומר כן ה' א—להינו וא—להי אבותינו יגיענו למועדים ולרגלים אחרים הבאים לקראתינו לשלום שמחים בבנין עירך וששים בעבודתך ונאכל שם מן הזבחים ומן הפסחים כו' עד ברוך אתה ה' גאל ישראל: משנה ז—מזגנו לו כוס שלישי מברך על מזוגנו. רביעי גומר עליו את ההלל ואומר עליו ברכת השיר. בין הכוסות הללו אם רוצה לשתות ישתה בין שלישי לרביעי לא ישתה:

The הגדה includes both the opinion of בית הלל and בית שמאי in providing the sections of הלל that must be recited before the meal. The הגדה also incorporates both the opinion of רבי טרפון and רבי עקיבא concerning the ברכה of גאולה. רבי טרפון holds that the ברכה only concerns the גאולה that occurred in the past, יציאת מצרים and no ברכה should be made at its conclusion. רבי עקיבא holds that the ברכה concerns the future גאולה and should conclude with a ברכה. Both versions are included in the הגדה.

1. It is worth noting that each of the rules also fulfills the requirement of מלמדו של בן אביו מלמדו. All three rules involve לימוד תורה. Each rule stated in the משנה provides for a greater sophistication than the rule that precedes it. The rule of מתחיל בגנות ומסיים בשבח involves the mere recitation of פסוקים; either: עבדים היינו לפרעה במצרים. ויוציאנו ה' א—להינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה זע ויאמר יהושע אל־כל־העם. כה אמר י א—להי ישראל, בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם, תרח אבי אברהם ואבי נחור. ויעבדו אלהים אחרים: ואקח את־אביכם את־אברהם מעבר הנהר, ואולך אותו בכל־ארץ כנען. וארבה את־זרעו, ואתן לו את־יצחק: ואתן ליצחק את־יעקב ואת־עשו. ואתן לעשו את־הר שעיר, לרשת ארצו. ודורש מארמי אובר אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה; מדרש כולה. איתנו. ויעקב ובניו ירדו מצרים: רבן גמליאל היה אומר: משנה.

להבין את התפלה

However, the following גמרא may pose a problem with reciting the ברכה of גאולת ישראל תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קיז עמוד ב-וחותם בגאולה. אמר רבא: קריאת שמע והלל – גאולת ישראל, דצלותא – גאולת ישראל. מאי טעמא – דרחמי נינהו. אמר רבי זירא: דקידושא – אשר קדשנו במצותיו וצונו, דצלותא – קדשנו במצותיך. מאי טעמא – דרחמי נינהו. רשב"ם-והלל של ערבי פסחים שחותם גאולת ישראל כרבי עקיבא דמתניתין שמספר ומשבח על גאולת ישראל שעברה. דצלותא גאולת ישראל-שאנו מתפללין על העתיד.

Does גאולת ישראל's text concern the past גאולה or the future גאולה? In our version of the הגדה, we recite the following before the ברכה:

וְנֹאכַל שָׁם מִן הַזְּבָחִים וּמִן הַפְּסָחִים (בְּמוֹצָאֵי שַׁבַּת אוֹמְרִים מִן הַפְּסָחִים וּמִן הַזְּבָחִים), אֲשֶׁר יִגִּיעַ דָּמָם, עַל קִיר מְזֻבָּחַךְ לְרִצּוֹן, וְנִוְדָה לְךָ שִׁיר תְּהֵאָדָּר עַל גְּאֻלְתָּנוּ, וְעַל פְּדוּת נַפְשָׁנוּ: בְּרוּךְ אַתָּה יְיָ, גְּאוֹל יִשְׂרָאֵל:

The text is clearly focused on the future and should therefore conclude with: גאולת ישראל.

If not for the fact that in גאולת ישראל, גאולת ישראל concludes with: גאולת ישראל, I would not have considered that the correct חתימה of the ברכה should be: גאולת ישראל.

Both sides of another dispute in the משנה are included within the הגדה; i.e. the definition of the phrase: ברכת השיר:

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קיח עמוד א-מאי ברכת השיר? רב יהודה אמר: יהללך ה' א-להינו, ורבי יוחנן אמר: נשמת כל חי.

My contention that the גאונים viewed the הגדה as a text that should incorporate multiple customs may also explain what appears to be some awkward lines in סדר רב עמרם גאון:

ואפילו כולנו חכמים כולנו יודעים את התורה. מצוה עלינו לספר ביציאת מצרים. שכל המספר ביציאת מצרים הרי זה משובח.

Similar language is found in the סידור of רב סעדיה גאון. The word: המרבה is missing in the second line. That the word: המרבה fails to appear in ancient הגדות undermines an important element of the modern day סדר; i.e. an extended discussion of יציאת מצרים.

The word is missing not only in Geonic versions of the הגדה. It is also omitted in the הגדה included in the סידור רבינו שלמה ברבי נתן². It is also omitted in a version of the הגדה which contains the commentary of ר' אברהם ב"ר יהודה הביבא³ who lived in the

2. Lived between the time of the Rif and the Rambam (1000's)

3. אוצר הראשונים על הגדה של פסח, יוצאים לאור בפעם הראשונה מכתבי יד, מאת הרב דוד הולצר ובנו זכריה אלחנן הולצר, תשס"ו. דף 15, footnote 36. רבינו גרם "כל המספר" ולא כל המרבה לספר והוצרך לפרש איך הוא משובח. ואפשר שרבינו מפרש שכל המספר לאחר שכבר יצא ידי חובתו, שכבר התחיל בגנות וסיים בשבח, ועכשיו הוא מרבה לספר יותר והיינו לאחר אכילתו אז הרי זה משובח... וגם הרשב"ץ והתלמיד רבינו יצחק הכהן ורבינו שם טוב גרסו "המספר".

1500's. He changes the second line to read: **שכל המספר ביציאת מצרים אחר אכילתו**. The earliest version of the **הגדה** to include the word "המרבה" appears to be the **מהזור ויטרי**⁴. Before proceeding any further, we should note that the version of the **הגדה** that was recited in **ארץ ישראל** at the time of the **גאונים** does not contain either line quoted above and contains no references to the **מצוה** of **מצרים** **סיפור יציאת מצרים**.

Two questions can be asked about the text presented by **רב עמרם גאון**. First, if the word: **המרבה** is not recited in the second line, then why recite the line: **שכל המספר ביציאת סיפור יציאת מצרים**? What does the second line add to the first line? If **מצוה** is a **מצוה**, then it is not necessary to say that performing the **מצוה** is **משובח**? Second: why was the word: **המרבה** subsequently added? We can reconcile the two lines by arguing that the two lines represent two opinions that were prevalent in **רב עמרם גאון**'s time. Some held that **סיפור יציאת מצרים** was a **מצוה**. Some held that it was not a **מצוה**; it was merely **משובח**; a nice thing to do. A third group, the Jews in **ארץ ישראל** held that there was no **מצוה** at all to perform **סיפור יציאת מצרים** and so they omitted any reference to the **מצוה** of **סיפור יציאת מצרים** in their **הגדה**.

Why did the **מהזור ויטרי** add the word: **המרבה**? Faced with two lines that did not follow one from the other, the **מהזור ויטרי** may have concluded that a word had been lost in the transmission or in the copying. By adding the word: **המרבה**, the **מהזור ויטרי** brought the two lines into conformity with each other. With the addition of the word: **המרבה** the **מהזור ויטרי** not only resolved the ambiguity between the lines but also caused the **הגדה** to appear to represent a unified practice.

The goal of the **בעל הגדה** to have all of **כלל ישראל** recite a uniform text at the **סדר** was a laudable goal. That he may have failed in reaching his goal should not take away from his successes. The **הגדה** is the book that has been published in more editions than any other book in Jewish history and the **סדר** at which it is read is still one of the most popular events on the Jewish calendar. May the **בעל הגדה**'s goal of bringing about the ultimate **גאולה** be realized in our lifetime.

4. Written by Rabbi Simhah of Vitry, a student of רש"י, 12th Century CE.

A Word About The Differences Between The הגדה Of רב עמרם גאון and The הגדה of ארץ ישראל

criticism of Jews who resided in ארץ ישראל and who added the following line to קידוש at the סדר: כי בו עשה ה' א-להינו נסים וגבורות לאוהביו ונפלאות לבני ידיו reveals a fundamental difference in religious outlook that divided the Jews who lived in Babylonia and those who lived in ארץ ישראל after the destruction of the Second בית המקדש. It appears that the loss felt by the Jews who resided in ארץ ישראל due to the destruction of the בית המקדש was much greater than the loss felt by the Jews who lived in Babylonia. It is further plain to see that the Jews who resided in ארץ ישראל struggled to retain a connection to the way things were done in the בית המקדש. One can therefore suggest that hidden within the practices of the Jews who resided in ארץ ישראל are glimpses as to how the same practices were performed in the בית המקדש. One such practice may be concealed in the following ברכה that was recited by the Jews who resided in ארץ ישראל. They recited it just after the ברכה of גאל ישראל:

ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו על אכילת מצה מרור בלילה הזה להזכיר גבורתו של מלך מלכי המלכים ברוך הוא שעשה נסים לאבותינו בזמן הזה בעבור אברהם יצחק ויעקב. ברוך אתה ה' זוכר הברית. ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם המוציא לחם מן הארץ אמן.

This ברכה was recited in place of the ברכה for eating מצה; i.e. על אכילת מצה and the ברכה for eating מרור; i.e. על אכילת מרור. This ברכה follows the theme of the line in קידוש that רב נטרנאי found objectionable:

כי בו עשה ה' א-להינו נסים וגבורות לאוהביו ונפלאות לבני ידיו.

The disagreement between Babylonia and ארץ ישראל on this issue may be a disagreement as to how the theme of the סדר should be presented. In Babylonia it was held that the theme of the night must be presented through the מצוה of סיפור יציאת מצרים. In ארץ ישראל, it was held that the theme of the night must be presented in the same way as it was presented in the בית המקדש; through the קרבן פסח. That the קרבן itself was not brought did not change their approach. In the בית המקדש, bringing the קרבן פסח fulfilled the מצוה of the night; i.e. publicizing the great miracles that the רבוננו של עולם performed in bringing about יציאת מצרים. מצה and מרור were seen as accompaniments to the קרבן פסח. In the eyes of the Jews in ארץ ישראל that theme did not change with the destruction of the בית המקדש. The theme was still broadcasting the miracles that the

performed. The fact that the קרבן פסח could not be brought did not raise the importance of מצה and מרור. The מצות of מצה and מרור were still secondary to the מצוה of קרבן פסח. The Jews of ארץ ישראל probably viewed the practice of the Jews of בבל to recite a ברכה over מצה and מרור as an example of making what was טפל, secondary, עיקר, primary.

The גאונים in בבל did not feel the same connection to the בית המקדש. They accepted the destruction of the בית המקדש as causing the cancellation of the קרבן פסח. They then sought a substitute for what the קרבן פסח represented. They found it in the מצוה of סיפור יציאת מצרים. It is no accident that in the הגדה of ארץ ישראל no references are made to the מצוה of סיפור יציאת מצרים. It is further no accident that as late as the Eleventh Century, Jews who recited the הגדה of ארץ ישראל still asked the question: שבכל הלילות אנו אוכלין בשר עלי שלוק ומבשל הלילה הזה כולו עלי.

This question is clearly the question of someone who lives with the memory of the בית המקדש still fresh in his mind.

We can draw one further conclusion from the זוכר הברית of ברכה. The manner in which פסח was celebrated in the בית המקדש probably became the model for celebrating חנוכה. We now can see that both פסח and חנוכה are built on the concept of פרסומא דניסא. On חנוכה, we fulfill the obligation to perform פרסומא דניסא by lighting candles for eight days. No words are needed to express פרסומא דניסא except for the words of the ברכה. On פסח, פרסומא דניסא was performed by bringing the קרבן פסח. No words were needed then as well to express the פרסומא דניסא.